

ДО ПИТАНЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ КОНЦЕПТІВ РОЗВИТКУ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Степаненко О. К.

*кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри методики викладання світової літератури
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-0887-5808
olena.step@ukr.net*

Ключові слова: *концепт,
міжпредметні знання,
аналітико-синтетичні
процеси, художній твір,
методика навчання
зарубіжної літератури,
компетентнісно орієнтоване
навчання.*

Статтю присвячено питанню психолого-педагогічних концептів розвитку методики вивчення зарубіжної літератури. Відзначено, що одним із важливих завдань ефективної побудови освітнього середовища є розумова організація особистості, що виражається в широкому запасі знань, їх упорядкованості та готовності до застосування. Різновекторний діалог знань і культур розкриває інтеграційну функцію шкільної літературної освіти, що сприяє формуванню моральних цінностей та всебічному розвитку юної особистості загалом. Доведено, що для сучасної методики вивчення літератури базове значення мають психолого-педагогічні ідеї та теорії, що визначають механізми психічного розвитку особистості учня та умови їх успішної педагогічної реалізації. У предметній методиці закладаються психологічні основи цілеспрямованого навчально-виховного процесу, об'єктивоване прогнозування досить високих його результатів. Аналіз психолого-педагогічної літератури переконує, що формувальне значення навчання і виховання полягає у засвоєнні учнями знань, виробленні прийомів розумової діяльності, формуванні загальнолюдських морально-етичних цінностей та естетичної свідомості. У ході дослідження було виявлено, що пріоритетним в організації навчально-виховного процесу на уроках літератури є вчення про закономірності й умови психічного розвитку, суб'єктні можливості учнів різного шкільного віку, що впливає на успішну реалізацію завдань особистісно та компетентнісно орієнтованого навчання, визначення шляхів цілеспрямованого духовного, культурного розвитку учнів на гуманістичних засадах та визначає інтеграційний характер шкільної літературної освіти. Було з'ясовано, що вікові особливості емоційно-чуттєвої та розумової сфер підлітків і юнацтва, які розкривають їхні особистісні якості характеру, визначають специфіку сприймання учнями художнього твору, засвідчують рівень сприймання художнього твору, засвідчують рівень розуміння його змісту, сприйняття виражених автором загальнолюдських і національних моральних та естетичних ідеалів, впливають на здатність проектувати духовні категорії художнього твору на конкретні життєві ситуації. У процесі сприймання художнього твору різні види аналітико-синтетичних дій реалізуються в логічній послідовності: від безпосередніх емоційних вражень від прочитаного до осягнення естетичного потенціалу художніх картин і тексту загалом.

ON THE ISSUES OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONCEPTS OF THE DEVELOPMENT OF THE METHOD OF TEACHING FOREIGN LITERATURE

Stepanenko O. K.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Candidate at the Department of Methods of Teaching World Literature
National Pedagogical Dragomanov University
Pyrohov str., 9, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0887-5808
olena.step@ukr.net*

Key words: *concept, interdisciplinary knowledge, analytical and synthetic processes, a piece of fiction, methods of teaching foreign literature, competence-based teaching and learning.*

Psychologists define the mental organization of the individual to be one of the important tasks of effective construction of the educational environment, which is expressed in a wide range of knowledge, its order and readiness for use. Focusing on the principles of humanistic psychology, we take into account that intelligence provides students with knowledge about the basics of science, in particular about literature as an art of speech, promotes understanding related arts and forming interdisciplinary knowledge. The multidirectional dialogue of knowledge and cultures reveals the integrative function of school literary education, which contributes to the formation of moral values and comprehensive development of young people in general. Psychological and pedagogical ideas and theories that determine the mechanisms of mental development of the student's personality and the conditions of their successful pedagogical implementation are of basic importance for modern methods of teaching literature. The subject methodology lays the psychological foundations of a purposeful educational process, objective forecasting of sufficiently high results. The analysis of psychological and pedagogical literature convinces that the formative value of teaching and educating is acquiring knowledge by students, developing methods of mental activity, forming universal moral and ethical values and aesthetic consciousness. There are such priorities when organizing the educational process in literature lessons as the doctrine of patterns and conditions of mental development, the subjective capabilities of students of different school ages, which affect the successful implementation of personal and competence-based teaching and learning, identifying ways of purposeful spiritual and cultural development of students on humanistic values, and determine the integrative nature of school literary education. Age peculiarities of emotional, sensory and mental spheres of adolescents and youth, revealing their personal qualities of character, determine the specifics of students' perception of a piece of fiction, indicate the level of its perception, indicate the level of understanding of its content, perception of universal and national moral and aesthetic references, influence on the ability to project spiritual categories of a piece of fiction on specific life situations. Different types of analytical and synthetic actions are realized in a logical sequence while perceiving a piece of fiction: from direct emotional impressions of what the student has read to understanding the aesthetic potential of paintings and a text in general.

Постановка проблеми. Для сучасної методики вивчення літератури базове значення мають психолого-педагогічні ідеї та теорії, що визначають механізми психічного розвитку особистості учня та умови їх успішної педагогічної реалізації. У предметній методиці закладаються психо-

логічні основи цілеспрямованого навчально-виховного процесу, об'єктивоване прогнозування досить високих його результатів.

Для розвитку предметної методики важливими є такі психолого-педагогічні передумови ефективної реалізації навчання літератури, як:

– учення про закономірності розумового розвитку та формування творчих здібностей учнів (Л. Виготський, Б. Додонов, Г. Костюк, В. Сухомлинський);

– теорія поетапного формування розумових дій (П. Гальперін, Г. Костюк, Н. Талізін);

– доктрина асоціативності засвоєння знань (С. Рубінштейн, Ю. Самарін);

– характеристики вікової та педагогічної психології (Г. Абрамова, Г. Костюк, О. Скрипченко, Л. Долинська);

– вчення про операційні структури мисленнєвої діяльності (І. Пасічник) та суб'єктний досвід (І. Якиманська);

– теорія узагальнення способів пізнання (А. Бодальов, Д. Ельконін, В. Давидов);

– вчення про педагогічні системи розвивального навчання (Л. Виготський, С. Гончаренко, А. Громцева, Г. Костюк, І. Лернер, С. Максименко, В. Паламарчук);

– ідеї гуманістичної психології (М. Савчин);

– концепція гуманістичного навчання на засадах толерантності та партнерської взаємодії учасників педагогічного процесу (В. Сухомлинський);

– теорія діяльнісного підходу щодо розвитку особистості (С. Рубінштейн);

– дослідження про особливості художнього сприймання та основні види аналітико-синтетичної роботи учнів із художнім твором (О. Никифорова);

– педагогічні засади компетентісного навчання (Н. Бібик, А. Хуторської);

– теоретичні засади сучасної української педагогіки (О. Вишневський);

– ідеї про розвиток емоційного інтелекту (Т. Чернігівська);

– дослідження процесів модернізації та інтеграції освіти (О. Локшина, О. Савченко);

– вимоги до сучасного уроку в школі (В. Онищук, М. Поташник).

Аналіз психолого-педагогічної літератури переконує, що формувальне значення навчання і виховання полягає у засвоєнні учнями знань, виробленні прийомів розумової діяльності, формуванні загальнолюдських морально-етичних цінностей та естетичної свідомості.

Мета статті – теоретично обґрунтувати особливості і значення психолого-педагогічних ідей та теорій, що визначають механізми психічного розвитку особистості учня, та умови їх успішної педагогічної реалізації під час організації навчально-виховного процесу на уроках літератури.

Виклад основного матеріалу. Пріоритетним в організації навчально-виховного процесу на уроках літератури є вчення про закономірності й умови психічного розвитку, суб'єктні можливості учнів різного шкільного віку, що впливає

на успішну реалізацію завдань особистісно та компетентісно орієнтованого навчання, визначення шляхів цілеспрямованого духовного, культурного розвитку учнів на гуманістичних засадах та визначає інтеграційний характер шкільної літературної освіти. Як переконує М. Поташник, «слабкі знання особистості учня і класних колективів зумовлюють появу уроків-близнюків у різних класах і неможливість зіпертися на особливості учнів, знайти оптимальний для конкретної дитини або групи дітей варіант методики навчання» [4, с. 27].

Учені доводять, що підлітки мають достатні психологічні передумови для успішної самостійної життєдіяльності, вказують на сформований у них тип мислення, що забезпечує адекватне розуміння навколишнього світу та сприймання художнього тексту [8, с. 174].

В учнів основної школи, як зазначав Г. Костюк, підвищується рівень мислення, оскільки формується здатність до розгорнутих міркувань та висновків: від засвоєння окремих понять – до теоретичного мислення [9, с. 296–298]. Розвиток мислення підлітків, підкреслював учений, пов'язаний із формуванням у них здатності усвідомлювати особистісний процес міркування, роздумування [8, с. 247].

Отже, аналіз фахової літератури дає підстави для висновків про визначальний вплив вікових психофізіологічних особливостей підлітків та юнаків на розвиток духовного світу особистості (емоційно-чуттєвої, інтелектуальної та морально-естетичної сфери), формування гуманістичного світогляду, набуття ключових і предметних компетентностей, вироблення індивідуально значущої і соціально виваженої поведінки на засадах толерантності та взаєморозуміння. Наголошується на важливості формування цілісної особистості з урахуванням її індивідуальних потреб та суспільних запитів. Зосередженість на вікових психологічних особливостях школярів зумовлює необхідність розкриття специфіки художнього сприймання, без усвідомлення якої вивчення літератури не матиме належної методичної ефективності.

Реалізація різних видів аналітико-синтетичних процесів передбачає дотримання певних умов роботи над художнім текстом. Так, О. Никифорова вказувала на такі умови повноцінного сприймання художнього твору, як: сформованість мисленнєвих операцій та операцій уяви, що дозволяють читачеві безпосередньо сприймати особливості тексту та його художні образи; виділення всіх образних елементів тексту, прийомів їх творення, що сприяє глибокому осягненню прочитаного; встановлення співвідношень між образними частинами тексту; узагальнення образних компонентів твору та його цілісна оцінка [5, с. 102–104].

Отже, всі види аналітико-синтетичних операцій над текстом, етапи та умови його сприймання є спорідненими, що забезпечує їх активну взаємодію, свідчить про оптимальний шлях осмислення ідейно-художнього змісту та його естетичного значення: від безпосереднього спостереження художніх картин до їх емоційно-логічного сприйняття, усвідомлення і глибокого осягнення.

Для визначення основних тенденцій розвитку методики навчання літератури велике значення має психологічна теорія поетапного формування розумових дій, зокрема її твердження щодо орієнтовної основи дій у навчанні.

Такі її етапи виокремлював П. Гальперін:

- ознайомлення зі складом та послідовністю майбутніх дій – їх орієнтовною основою; виконання дії у зовнішній формі в практичному плані з реальними предметами; виконання дії без опори на зовнішні предмети;

- перенесення дії із зовнішнього плану в план усного (зовнішнього) мовлення; перенесення зовнішнього (усного) мовлення у внутрішній план («про себе»);

- виконання дії у плані внутрішнього мовлення з відповідними змінами і скороченнями, з виходом зі сфери свідомого контролю і переходом на рівень сформованих таким чином інтелектуальних умінь [1, с. 168].

Проте у шкільній практиці розуміння поетапного навчання літератури часто обмежується реалізацією виховної функції уроку (зокрема, зосередженістю на морально-етичній проблематиці художнього твору).

Зауважимо, що згідно з принципом науковості, урок літератури як дидактична форма передбачає його проведення з обов'язковим дотриманням психологічних теорій розвивального навчання.

Отже, теорія поетапного формування розумових дій послідовно реалізується в процесі розвитку шкільної літературної освіти, що дає можливість «...простежити переведення зовнішніх соціально набутих нормативів аналізу художнього твору в індивідуально сформовану внутрішню модель художнього пізнання» [9, с. 10].

Поглиблюючи в педагогічному просторі теорію поетапного формування розумових дій П. Гальперіна, вчення Л. Виготського про модельоване навчання та ідеї Г. Ващенко щодо системного та формального розумового виховання учнів, В. Паламарчук пропагує системно-структурний підхід у навчанні, наголошує на необхідності структурування змісту навчального матеріалу та формуванні в учнів умінь використовувати методи наукового пізнання. Дослідниця акцентує на раціональності структурування пізнавального пошуку, формулюванні порушеної проблеми, визначенні етапів її вирішення, повторенні пра-

вил-орієнтирів необхідних прийомів діяльності, складанні опорних схем розв'язання навчальних завдань, формулюванні висновків про способи вирішення проблеми [6, с. 199].

Процес осмислення художнього твору психологи тісно пов'язують із особистісним розвитком учня, акцентуючи на необхідності врахування психологічного аспекту читацької діяльності, що спрямована на пізнання людини як головного об'єкта художнього зображення [3, с. 4].

Вивчення художнього тексту в школі складається з двох процесів: читання та аналізу. Процес читання передує будь-якому аналізу. Своєю чергою читання поєднує у собі два процеси: сприйняття і розуміння. У досвідчених читачів читання і аналіз відбуваються майже паралельно. В учнів загальноосвітньої школи, особливо у школярів середніх класів, ці процеси у свідомості здійснюються поступово.

Специфіка обох психологічних процесів полягає в тому, що вони мають неоднакову мету, вплив на читача та результати впливу. Визначивши характерні ознаки цих процесів, можна значно полегшити особливості вивчення будь-якого художнього тексту.

У складній проблемі виховання учня-читача виразно виділяються три важливі компоненти: 1) організація досвіду читача, загальнолюдського й спеціально читацького, тобто збагачення його знань і вмінь, його загального розвитку; 2) виховання й розвиток культури образно-емоційного сприймання учнями твору; 3) розвиток логічного мислення, умінь проникнути у творчий задум письменника та осмислити художню ідею, втілену в образах твору.

Розвиток культури учнівського читання став важливою тенденцією методики, що зумовила орієнтацію методичних шукань на максимальну активізацію пізнавальної діяльності учнів з метою формування у них читацьких умінь. На думку Н. Молдавської, одним з важливих критеріїв сформованості читацьких умінь є здатність учнів сприймати взаємозв'язок зображення й вираження, що є найважливішим фактором художньо-естетичного відтворення життя в літературному творі [7, с. 52–53].

Твір – це результат якогось процесу у внутрішньому світі митця. Це механізм, який невидимо присутній у наявній частині. Твір, який ми вивчаємо, – видима частина айсберга, а основна його маса лишається в глибині авторської психіки. Грунтовне прочитання твору виводить на необхідність намацати пружини творчого процесу, зрозуміти намір автора, серйозну особисту основу його творчості. Метод літературознавчого психоаналізу викладено в підручнику Н. Зборовської «Психоаналіз і літературознавство» [3].

Специфіка читацької діяльності визначається тим, що передбачає вплив компонентів змісту образу-персонажа на можливе увиразнення певних рис характеру реципієнта. Психологи переконують, що аналітико-синтетичні процеси у свідомості суб'єкта, формування теоретичних узагальнень відбуваються внаслідок накопичення понятійних знань, розширення досвіду діяльності особистості, що сприяє її інтелектуальному зростанню. Тому в процесі вивчення художнього твору актуалізуються не лише знання учнів та вдосконалюються їхні читацькі вміння, а й увиразнюються особистісні якості, зокрема морально-етичної та емоційно-вольової сфер, що безпосередньо впливають на вироблення адекватного сприйняття художнього твору та його вмотивовану оцінку.

Емоційно-логічна перцепція художнього твору є важливою умовою повноцінного сприймання явищ мистецтва слова, що надає цьому процесу осмисленості, готує особистість до свідомої соціальної взаємодії в різних виявах та впливає на її духовний світ загалом.

Отже, увиразнюється психологічний аспект шкільного вивчення літератури, зокрема актуалізується проблема діалогічного спілкування з творами мистецтва, що передбачає вплив художніх явищ на формування світогляду учня-читача.

На розвиток предметної методики та практичну реалізацію її теоретичних положень помітно впливає світова тенденція стандартизації змісту шкільної освіти як інструменту забезпечення її якості на рівні державних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів [2]. Процес засвоєння змісту освіти передбачає відповідні види, способи, засоби навчальної роботи та умови її успішного проведення, однією з яких є цілеспрямована і послідовно організована взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, що співвідноситься із сучасними освітніми тенденціями.

Тенденція стандартизації змісту шкільної освіти посилюється через увиразнення і коригування її мети, прогнозування очікуваного результату, встановлення критеріїв оцінювання навчальних досягнень школярів, оновлення змісту навчальних програм з літератури.

Так, у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти унормовано поняття компетентнісного навчання як навчально-вихов-

ного процесу, орієнтованого «на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності» [2]. Оволодіння ними сучасні науковці визначають як інтегровану здатність особистості, необхідну їй для виконання навчальних завдань та успішної життєдіяльності загалом.

Рівень сформованості унормованої у чинному Державному стандарті літературної компетентності учнів співвідноситься зі стандартизованими вимогами сучасних навчальних програм з української літератури щодо підготовки компетентного суб'єкта навчальної діяльності. Акцентується на тому, що набуття предметної компетентності на уроках літератури досягається шляхом розвитку в учнів інтересу до художньої літератури і потреби у систематичному читанні, вироблення вмінь читацько-пізнавальної діяльності, формування гуманістичного світогляду, національних і загальнолюдських цінностей [2].

Уміння вчитися, самостійно здобувати знання розглядаються вченими як важлива умова для навчання індивідуума впродовж усього життя. Окрім того, певні компетентності набуваються особистістю не лише в процесі шкільної освіти, а й унаслідок впливу чинників навколишнього середовища. Тому в сучасній шкільній літературній освіті виразними є тенденції стандартизації змісту освіти як її якісного результату та компетентнісного навчання.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, основоположними психолого-педагогічними концептами, що зумовлюють тенденції розвитку сучасної вітчизняної методичної думки, є психологічні теорії формування знань і розумових дій учнів; вчення про вікові особливості психічного розвитку та художнього сприймання школярів; концепція педагогічної дії, спрямованої на утвердження розвивального навчання і формування вільної особистості, здатної до самонавчання та саморозвитку; вчення гуманістичної психології щодо реалізації проблеми того, що певні компетентності набуваються особистістю не лише в процесі шкільної освіти, а й унаслідок впливу чинників навколишнього середовища. Тому в сучасній шкільній літературній освіті виразними є тенденції стандартизації змісту освіти як її якісного результату та компетентнісного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. Москва : Наука, 1966. С. 168.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#n9> (дата звернення: 10.01.2021).
3. Зборовська Н. Психологія і літературознавство : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
4. Кузьмінський А.І., Омеляненко С.В. Технологія і техніка шкільного уроку. Київ : Знання, 2010. С. 27. URL: <https://ukrtextbook.com/tehnologiya-i-texnika-shkilnogo-uroku-kuzminskij-a-i/> (дата звернення: 12.01.2021).

5. Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы. Москва : Книга, 2012. С. 102–104.
6. Паламарчук В.Ф. Взаємозв'язок навчання і розвитку в сучасній освіті. *International Scientific Journal*. URL: <https://www.internauka.com/uploads/public/14803344892133.pdf> (дата звернення: 09.01.2021).
7. Проблема читацьких умінь у теорії і практиці шкільної літературної освіти. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/10127/1/3.pdf> (дата звернення: 12.01.2021).
8. Психологія / за ред. Г.С. Костюка. Київ : Радянська школа, 1968. С. 174, 296–298, 458.
9. Ситченко А.Л. До поняття і структури формування компетентного читача у шкільному курсі української літератури. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 3. С. 207–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2019_3_37 (дата звернення: 10.01.2021).

REFERENCES

1. Halpierin, P.Ya. (1966). *Psikhologhiia myshleniia i ucheniie o poetapnom formirovanii umstvennykh dieistvii* [Psychology of thinking and the doctrine of the phased formation of mental actions]. Moskva : Nauka. P. 168.
2. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [State standard of basic and complete general secondary education]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#n9>.
3. Zborovska, N. (2003). *Psykhoanaliz i literaturoznavstvo* [Psychoanalysis and literary criticism]. Posibnyk. Kyiv : Akademydav. 392 p.
4. Kuzminskiy, A.I., Omelianenko, S.V. (2010). *Tekhnologhiia i tekhnika shkilnoho uroku* [Technology and technique of school lesson]. Kyiv : Znannia. P. 27. URL: <https://ukrtextbook.com/tehnologiya-i-tekhnika-shkilnogo-uroku-kuzminskij-a-i/>.
5. Nikiforova, O.I. (2012). *Psikhologhiia vospriatiia khudozhestvennoi literatury* [Psychology of perception of fiction]. Moskva : Kniha. Pp. 102–104.
6. Palamarchuk, V.F. *Vzaiemozviazok navchannia i rozvytku v suchasni osviti* [The relationship between learning and development in modern education]. *International Scientific Journal*. URL: <https://www.internauka.com/uploads/public/14803344892133.pdf>.
7. *Problema chytatskykh umin u teorii i praktytsi shkilnoi literaturnoi osvity* [The problem of reading skills in the theory and practice of school literary education]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/10127/1/3.pdf>.
8. *Psikhologhiia* (1968). [Psychology]. *Pidruchnyk dlia pedahohichnykh vuziv / za red. H.S. Kostiuka*. Kyiv: Radianska shkola. Pp. 174, 296–298, 458.
9. Sytchenko, A.L. (2019). *Do poniattia i struktury formuvannia kompetentnoho chytacha u shkilnomu kursy ukrainskoi literatury* [To the concept and structure of formation of a competent reader in the school course of Ukrainian literature]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedahohichni nauky*. No. 3. Pp. 207–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2019_3_37.